

Paulina Sigurska-Fierek¹, Mariusz Tadeusz Fierek²

¹Wydział Zamiejscowy w Olsztynie, Gdańska Szkoła Wyższa

²Wydział Nauk Społecznych, Gdańska Szkoła Wyższa

Tożsamość europejskiej kultury prawnej

Streszczenie

Celem podjętych badań jest zaprezentowanie tożsamości europejskiej kultury prawnej. Dla realizacji celu badań koniecznym było pokazanie współczesnego ujęcia kultury oraz jej pojęcia. Przedstawiono również kulturę prawną oraz zaprezentowano kulturę prawa europejskiego.

Słowa kluczowe: Europa, kultura, prawo, tożsamość.

1. Współczesne ujęcie kultury

Współczesny świat to globalna wioska. Miejsce światopoglądu modernistycznego zajęła — trudna do jednoznacznej interpretacji — ponadczasowość, łącząca w sobie wielość poglądów i postaw, głosząca przy tym względność prawdy i wiedzy. Z:

- jednej strony, obserwuje się więc trend do rozwoju społeczeństwa światowego, kultury światowej, uniwersalizacji stylów życia na całym świecie, czego konsekwencją jest rozmywanie się narodowych tożsamości i dotychczasowych wzorów kulturowych; w tym procesie świat dąży do uniwersalistycznej syntezy,
- drugiej strony, coraz bardziej widoczna staje się fragmentaryzacja licznych obszarów życia społecznego, a zwłaszcza kultury; następuje ożywienie takich zjawisk jak nacjonalizm, etniczność, fundamentalizm czy relatywizm moralny; w globalnym świecie procesy te pozostają w chwiejnej równowadze; kwestią otwartą pozostaje, które z nich przeważą.

W związku z powyższymi, trudnymi do jednoznacznej interpretacji, przemianami dyscypliny naukowej zajmujące się badaniem kultury przeżywają kryzys teoretyczny i metodologiczny (Wojnar, 2008, s. 113).

Patrząc na niebywałą dzisiaj karierę słowa „kultura”, aż nie chce się wierzyć, iż przez wieki ludzie świetnie sobie radzili w świecie materialnym i społecznym, zupełnie nie mając świadomości, że reprezentują/tworzą/określają rzeczywistość, która dzisiaj mieści się w tym pojemnym pojęciu.

Społeczności i jednostki rodziły się, dorastały i umierały w historycznym i kosmologicznym cyklu struktury trwania.

Dopiero w XIX w. musieli pojawić się antropolodzy, by stwierdzić, że ludzie żyjący w zbiorowościach mają różne kultury, odrębne style życia, ale doświadczenie pokazuje, że dana grupa może żyć zgodnie z własnym kulturowym modelem wcale go nie znając.

Są tylko dwa momenty, w których kultura niejako się ujawnia, zostaje poddana metajęzykowemu namysłowi. Po:

- pierwsze, kiedy zostaje zderzona z krytyczną analizą, która pokazuje, jak ona funkcjonuje,
- drugie, kiedy pojawia się konkurencyjny model, mający swe źródło równie dobrze wewnątrz kultury, jak i poza nią.

Te kultury, których doświadczenia z innymi, obcymi kulturami nie stały się powodem społecznej traumy, nie postrzegają siebie na poziomie metakulturowym (jako odrębne kultury), ale jako czyste i prosty model człowieczeństwa.

Tutaj sprawa jest prosta — poza granicami ich świata wszystko jest barbarzyńskie, *ergo* jest nie-kulturą. Dawne to czasy jasności i pewności.

Rozplenienie się sensów wiązanych z coraz bardziej różnicującym się pojęciem kultury i jego niezbędnością we współczesnym słowniku wszystkich niemal dziedzin życia powoduje, że na dobre przyszło się pogodzić z nieusuwalną wieloznacznością i mglistością znaczeń, jakie z kulturą wiąże się.

Nikt już dzisiaj nie może być w tym względzie prawodawcą i autorytatywnie orzec: kultura to jest to, tylko to, i z tym właśnie należy ją identyfikować (Burszta, 2011, s. 9).

Jak pisze Wojciech Burszta, kultura dla wielu stała się współcześnie słowem kluczem. Dzięki temu słowu wytłumaczyć można wiele zjawisk, które występują we współczesnym świecie, zaczynając od (...) *politycznej niestabilności, poprzez bezrobocie, napięcia rasowe w szkołach czy związane z pomocą społeczną, azjatycki cud gospodarczy i załamanie się japońskiej gospodarki, na politycznych preferencjach Polaków skończywszy*.

Współcześnie obserwuje się szybko zachodzące przemiany w obszarze kultury, które są głównie konsekwencją dyfuzji, czyli mieszania się różnych kultur na danym obszarze.

Podstawową przyczyną dyfuzji jest szeroko zakrojony proces globalizacji, który prowadzi do przenikania się kultur i do powstawania kultury:

- masowej,
- uniwersalnej,
- światowej (Drzeżdżon, 2016, s. 49).

2. Pojęcie kultury

Pojęcie „kultura” pomimo powtarzalności, powszechności jest pojęciem złożonym. Rozważania poświęcone pojęciu „kultura” zacząć należy od *Konstytucji RP* z 1997 r., która już w preambule posługuje się pojęciem kultury, odnosząc do wdzięczności przodkom w tym *za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach*.

W *Konstytucji RP* kilkakrotnie znajduje się odniesienie do kultury i to w różnorodnym ujęciu — w aspekcie dziedzictwa kulturowego bądź też w szerszym zakresie dziedzictwa narodowego, które obejmuje swym zakresem:

- dziedzictwo kulturowe (art. 5 i 6),
- więzi kulturowe (art. 15),

- rozwoju własnej kultury mniejszości narodowych (art. 35),
- rozwoju kultury fizycznej (art. 68 ust. 5),
- wolności korzystania z dóbr kultury (art. 73) (Krzyczkowski, 2016, s. 26).

W znaczeniu najszerszym kultura obejmuje to wszystko, co w zachowaniu się i wyposażaniu członków społeczeństw ludzkich stanowi rezultat zbiorowej działalności.

Mówi się też o kulturze jako tym, co w zachowaniu ludzkim jest wyuczone w odróżnieniu od tego, co biologicznie odziedziczone.

W zastosowaniach pierwotnych słowo *cultura* odnosiło się głównie do uprawy roli, dość wcześnie jednak zaczęło być stosowane metaforycznie (np. przez Cyserona, który pisał również o „kulturze duszy”) do innych dziedzin, w których starania ludzkie prowadzą do poprawy stanu wyjściowego (Kozłowski, Kozłowski, Czapliński, 2016, s. 101–102).

Jak podaje Piotr Jaroszyński dopiero za sprawą Cyserona pojęcie kultury zyskało znaczenie antropologiczne.

W *Rozmowach Tuskulańskich* Cyseron mówi: *I podobnie jak pole, chociaż żyzne, nie może być urodzajne bez uprawy, również i dusza bez nauki. Jedna rzecz bez drugiej jest więc bezsilna. Uprawą duszy zaś jest filozofia: ono wyrывa z korzeniami wady i przygotowuje dusze do przyjęcia ziarna, powierza im je i, że tak powiem, zasiewa, aby dojrzawszy przyniosły jak najbardziej obfite owoce.* Wskazuje z:

- jednej strony na pewien potencjał ludzkiej duszy do rozwoju (wzrostu, wydawania owocu),
- drugiej na konieczność występowania czynnika zewnętrznego, który zaktualizuje potencjał tkwiący w ludzkiej duszy.

Podatność ludzkiej duszy na wzrost płynie bowiem z jej natury, ale sama nie wystarczy do wydania planu.

Potrzebna jej odpowiednia uprawa duszy, kultura, która w kontekście rozważań cyserońskich ewoluje z *agri-kultury* do *anima-kultury*.

Odpowiednia uprawa duszy zdaniem Cyserona zaś może odbywać się tylko za pomocą filozofii rozumianej po stoicku: jako sztuka życia.

Uzupełnieniem rozważań cyserońskich niech będzie także grecki odpowiednik słowa kultura — *paideia*.

Pochodzi ono od *pais* — rozumianego jako chłopiec/dziewczynka i zawsze występuje w kontekście wychowania.

Paideia oznacza więc wychowywanie. To bowiem Grecy jako pierwsi odkryli, że do tego, by w pełni zostać człowiekiem, nabyć wszelkie normy społeczne i je stosować, potrzebne jest odpowiednie wychowanie (Pietras, Lymar, 2016, s. 60–61).

W słowniku języka polskiego „kultura” została określona jako *całokształt materialnego i duchowego dorobku ludzkości, wytworzonego w ogólnym rozwoju historycznym lub w określonej jego epoce*.

Dalej, w tym samym słowniku, stwierdza się, że *kultura to również poziom rozwoju społeczeństw, grup, jednostek w danej epoce historycznej*.

To pojęcie pochodzące od łac. *cultura agri*, początkowo oznaczające uprawę i uszlachetnianie roli, doczekało się już ponad 150 różnych określeń, które dzielone

są na kilka różnych grup i współcześnie nie mają wiele wspólnego z pierwotnym znaczeniem.

Różnice we współczesnym ujmowaniu kultury i tworzeniu coraz to innych jej podstaw oraz z wprowadzaniem kategoryzacji wynikają z różnorodności, a nawet abstrakcyjności koncepcji tego pojęcia (Borkowski, 2016, s. 136–137).

3. Kultura prawna

Prawo i kultura — to dwa określenia utożsamiane z ogółem zachowań ludzkich, z jego twórczą działalnością z kształtowaniem współczesności i przyszłości jednostek oraz społeczeństw.

Zazwyczaj jednak nie są ze sobą łączone w jeden obszar funkcjonowania człowieka, chociaż oba te zjawiska społeczne bez człowieka istnieć nie mogą.

Najważniejszym elementem je łączącym jest człowiek — to on tworzy zarówno prawo, jak i twory z obszaru kultury *sensu largo*.

Sposób postrzegania świata, obserwowanie zachodzących w nim zmian i próba kształtowania reguł w obszarze tworzenia i istnienia mechanizmów ułatwiających proces twórczy oraz ochronę twórców — to tylko jeden z elementów współdziałania „kultury” i „prawa”. Prawo ma:

- sprzyjać rozwojowi kultury,
- chronić dziedzictwo kulturowe narodów (Borkowski, Wołowski, Richter, 2016, s. 7).

Wprawdzie wymienione pojęcie można zaliczyć do terminów zakorzenionych w jurysprudencji, to jednak w zakresie posługiwania się nim konieczne jest baczenie na fakt, że zostało ono wytworzone na skutek połączenia wyrazów, których znaczenie wiąże się nie z takimi samymi *prima facie* sferami działalności ludzkiej.

Z tego punktu widzenia niezbędne jest odnotowanie okoliczności, że pojęcie „kultura” (bez określnika „prawna”) pozostaje w pewnego rodzaju związkach z innymi pojęciami, m.in. z terminem:

- „cywilizacja”,
- „sztuka”,
- „twórczość” oraz z innymi wyrazami.

Osobno należy odnotować, że niejako paralelnie do pojęcia „kultura prawna” został w naukach społecznych ukształtowany termin „kultura polityczna”, oraz że ów konstrukt językowy był/jest niekiedy używany jako pojęcie towarzyszące kulturze prawnej, służące do charakteryzowania stanów i zjawisk z zakresu państwa i prawa oraz stosunków społeczno-politycznych, zwłaszcza w określonym systemie ustrojowym (Wołpiuk, 2014, s. 179).

Różnorodność treści systemów prawnych w poszczególnych krajach, różnorodność uzasadnień przyjętych w prawie rozwiązań i ich związków z innymi elementami kultury danego społeczeństwa pozwalają nie tylko postrzegać prawo jako zespół norm wyrażanych w przepisach, ale również mówić o kulturze prawnej społeczeństwa.

W języku nauk prawnych i w języku potocznym termin kultura prawna ma najczęściej dwa znaczenia:

- węższe,
- szersze.

W znaczeniu:

- węższym kultura prawna (danego społeczeństwa, grupy, jednostki) to tyle, co:
 - » wiedza jednostki i grup społecznych o obowiązującym prawie,
 - » stosunek do tego prawa (gotowość lub brak gotowości przestrzegania norm),
 - » oceny prawa i postulaty co do jego zmian;
- szerszym termin „kultura prawna” obejmuje stan prawa (jego treść i formę), doktryny prawne i naukę o prawie, instytucje polityczne zajmujące się tworzeniem i stanowieniem prawa oraz to wszystko, co wchodzi w skład pojęcia „kultura prawna” w węższym znaczeniu; w tym sensie mówi się o kulturach prawnych pewnych epok, społeczeństw, narodów; można wyróżnić rozmaite typy kultur prawnych, np.:
 - » rzymską,
 - » klasyczną kulturę prawną,
 - » kulturę prawną systemu *common law*,
 - » kulturę prawną współczesnego średniowiecza europejskiego,
 - » kultury prawne społeczeństw islamu, Dalekiego Wschodu itp.

Kultury prawne (w szerokim znaczeniu) różnią się między sobą pod wieloma względami. Wspomnieć przede wszystkim należy o charakterystycznym dla każdej z nich rozumieniu prawa, a w związku z tym o różnych odpowiedziach na pytanie — czym jest prawo.

Tak np. klasyczna rzymska kultura prawna, a także kultura europejska XIX i XX w. skłonne były głównie przyjmować założenia zwane pozytywistycznymi, podczas gdy w kulturze prawnej czasów europejskiego średniowiecza pierwszoplanowe znaczenie przypisywano prawu boskiemu i naturalnemu, kładąc przy tym silny nacisk na prawo obyczajowe (Stawecki, Winczorek, 2003, s. 37–38). Wpływ na formowanie się kultury prawnej ma nie tylko prawo, lecz także:

- moralność,
- religia.

W każdej społeczności normy z tych trzech sfer pozostają w obszarze wzajemnego oddziaływania na siebie:

- najczęściej jest tak, że prawo wspiera się na moralności, a moralność na religii,
- niezwykle rzadko występuje zjawisko odwrotne, a mianowicie takie, że religia i moralność wspierają się na prawie.

Wzajemne relacje pomiędzy normami religijnymi, moralnymi i prawnymi w danym środowisku społecznym pozwalają na wyodrębnienie podstawowych kultur prawnych we współczesnym świecie:

- jeżeli w określonej grupie społecznej normy religijne będą marginalizować moralność i ustanowione prawo, wówczas będzie się mogło mówić o sakralizacji moralności i prawa,
- jeżeli normy moralne zdominują prawo i religię, wtedy będzie się miało do czynienia z moralizacją prawa i religii,
- gdy z kolei normy prawne zredukują do minimum moralność i religię, wówczas wystąpi coś, co nazwie się legalizacją moralności i religii.

Właśnie te wzajemne związki pomiędzy prawem, moralnością i religią pozwalają na wyodrębnienie głównych kultur prawnych w świecie. I tak np. kultury prawne cywilizacji:

- Zachodu odznaczają się silną pozycją prawa stanowionego lub *cammon law*,
- Wschodu opierają się na „kościecu” religijnym i moralnym.

Zwarte i silne społeczności odznaczają się tym, że obowiązujące normy prawne, religijne i moralne są tożsame, w dużym stopniu nakładają się na siebie.

Musi się bowiem sobie uświadomić, że separacja prawa od moralności może powodować tworzenie prawa amoralnego.

Z kolei separacja prawa od religii prowadzi do ustanowienia prawa świeckiego, przy czym prawo świeckie nigdy nie jest w stanie pozbyć się śladów norm religijnych.

Wynika to z faktu, że w wielu przypadkach religia i prawo stoją na straży ochrony tych samych głównych wartości ludzkich (Karsznicki, 2014, s. 76–77).

4. Kultura prawa europejskiego

W kulturze europejskiej można wskazać na pewien rodzaj bytu, który w owym dziedzictwie duchowym traktowany jest jako istotna wartość i zajmuje ważne miejsce w relacjach społecznych:

- wpływając na postawy jego członków,
- wyznaczając im sposoby zachowania,
- układając często bezalternatywne relacje, w jakich muszą oni uczestniczyć.

Bytem tym jest prawo. W kulturze europejskiej refleksja nad jego miejscem w rzeczywistości społecznej, istotnymi cechami i treścią zajmuje szczególną pozycję w określeniu jej tożsamości (Bekrycht, 2013, s. 79).

Pojęcie kultury prawa europejskiego stało się podstawą wyodrębnienia kultury prawnej Zachodu. Wyodrębniając z wieloznacznego pojęcia „Zachód” jego sens kulturowy, przyjmuje się pogląd, że kultura prawna Zachodu ukształtowała się jako synkretyczna całość złożona z elementów starożytnej kultury:

- greckiej,
- rzymskiej,
- judeochrześcijańskiej.

Kulturę ową scalało w jedność władztwo kościelne i państwowe o ambicjach uniwersalistycznych. Długo kulturę Zachodu nazywano kulturą okcydentalną jako odmienną od kultury orientalnej, obejmującej:

- kraje islamskie,
- Indie,
- Daleki Wschód.

Po II wojnie światowej pojęcia „Zachód” i „Wschód” były wykorzystywane dla kontrastowego przeciwstawiania krajów kapitalistycznych krajom socjalistycznym. Wpływy kultury Zachodu w różnym czasie zaznaczyły swoją obecność:

- w Ameryce Północnej, Ameryce Południowej, Australii,
- ostatnio w rozwiniętych przemysłowo krajach Azji i Afryki (Tokarczyk, 2000, s. 12).

Podobne wrażenie odnosi się do europejskiej kultury prawnej, której najnowszym składnikiem jest prawo Unii Europejskiej.

Prawo to odznacza się połączeniem cech kultury prawa stanowionego z cechami kultury *common law* (prawa precedensowego).

W prawie unijnym dominują cechy kultury prawa stanowionego, natomiast obecność cech kultury *common law* objawia się głównie w:

- przyjęciu angielskich zasad spornego procesu sądowego,
- odformalizowania dialogu sądowego,
- preferowania pozasądowych sposobów rozstrzygania sporów (Bator, Helios, Jedlecka, 2014, s. 9).

Każde społeczeństwo ma własny, indywidualny model struktury społecznej i model społecznych funkcji zapewniających porządek społeczny. Źródłem ładu społecznego w państwie może być:

- siła państwa (władza),
- prawo,
- kultura.

Od przewagi któregoś z tych elementów zależy sposób:

- organizacji społeczeństwa,
- rozstrzygania konfliktów,
- ochrony interesu społecznego i interesu obywatela.

W państwach, w których:

- dominuje siła, władza oparta jest na przymusie, a przemoc jest zewnętrzna wobec jednostek i nielegitymizowana społecznie; prawo nie jest systemem, ale środkiem stosowania siły, a ta determinuje zachowania i myślenie społeczne; zatem podstawowym zadaniem państwa jest ochrona interesu społecznego, rozumianego najczęściej jako interes władzy czy państwa,
- prawo jest podstawowym elementem porządku społecznego, porządek prawny (system prawny) również jest zewnętrzny wobec jednostki; prawo może nie być utożsamiane z interesem jednostki, lecz jako formalnie równe dla wszystkich chroni zarówno interes społeczny, jak i interes obywatela; siła władzy ograniczona jest prawem; prawo zastępuje kulturę, która jest indywidualistyczna, oparta na niezależności i nie może być w takim społeczeństwie uniwersalna,
- dominuje kultura, porządek społeczny kreowany i utrzymywany jest przez jednostki i grupy społeczne, jest zatem internalizowany; system taki opiera się na nieformalnej sile duchowej jednostek, obyczajach, wspólnym sposobie myślenia czy też pewnej zwyczajowej praktyce; relacje pomiędzy ludźmi regulowane są przez normy, które posiadają indywidualizowany i dostosowany do konkretnej sytuacji charakter; siła władzy jest jedynie przedłużeniem, przybudówką kultury, normy prawne związane są z działaniem władzy, a podstawową funkcją państwa jest ochrona interesu obywatela.

Współcześnie podkreśla się, że państwem opartym na:

- siłę są Chiny,
- prawie — Stany Zjednoczone,
- kulturze — Japonia.

Problem stanowi określenie prawa jako źródła ładu społecznego w Polsce. Truizmem jest twierdzenie, że jedną z najważniejszych funkcji prawa jest ochrona interesów jednostki.

Zadaniem państwa wszakże jest również ochrona interesów społecznych rozumianych jako ochrona przed niebezpieczeństwem.

Współcześnie nie jest do końca aktualna teza podkreślana dawniej w doktrynie, że prawo chroniąc każdy interes, w pierwszej kolejności musi chronić interesy społeczne.

Stanowisko takie uzasadniano logiką wynikającą z warunków funkcjonowania społeczeństwa zorganizowanego w państwo (Pilipiec, 2011, s. 143–144).

Bibliografia

- Bator, A., Helios, J., Jedlecka, W. (2014). Słowo wstępne. W: A. Bator, J. Helios, W. Jedlecka (red.). *Rządy prawa i europejska kultura prawna*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Bekrycht, T. (2013). Tożsamość kultury prawnej a legitymizacja prawa. W: *Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna, tom II, numer 2. Tożsamość kultury prawnej*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.
- Borkowski, M. (2016). Plagiat w kulturze. W: M. Borkowski, M.K. Wołowski, I. Richter (red.). *Spoleczne, prawne i administracyjne aspekty rozwoju kultury*. Gdańsk: Gdańska Szkoła Wyższa.
- Borkowski, M., Wołowski, M.K., Richter, I. (2016). Wstęp. W: M. Borkowski, M.K. Wołowski, I. Richter (red.). *Spoleczne, prawne i administracyjne aspekty rozwoju kultury*. Gdańsk: Gdańska Szkoła Wyższa.
- Burszta, W.J. (2011). Wstęp: Przede wszystkim praxis. W: W. Kłosowski (red.). *Kierunek kultura. W stronę żywego uczestnictwa w kulturze*. Warszawa: Mazowieckie Centrum Kultury i Sztuki.
- Drzeżdżon, W. (2016). Rola i znaczenie kultury w wychowaniu współczesnego człowieka. Konstatacje pedagogiczne. W: M. Borkowski, M.K. Wołowski, I. Richter (red.). *Spoleczne, prawne i administracyjne aspekty rozwoju kultury*. Gdańsk: Gdańska Szkoła Wyższa.
- Karsznicki, K. (2014). Główne kultury prawne na świecie. W: *Studia Iuridica Toruniensia, XV*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- Kozłowski, T., Kozłowski, J., Czaplinski, A. (2016). Znaczenie kultury łowieckiej w społeczeństwie. W: M. Borkowski, M.K. Wołowski, I. Richter (red.). *Spoleczne, prawne i administracyjne aspekty rozwoju kultury*. Gdańsk: Gdańska Szkoła Wyższa.
- Krzyczkowski, B. (2016). Kultura i działalność kulturalna — problematyka terminologiczna i zakres nieo określony. W: M. Borkowski, M.K. Wołowski, I. Richter (red.). *Spoleczne, prawne i administracyjne aspekty rozwoju kultury*. Gdańsk: Gdańska Szkoła Wyższa.
- Pietras, J., Lymar, N. (2016). Kultura bezpieczeństwa w kulturze zarządzania organizacją — perspektywa realistyczna. W: M. Borkowski, M.K. Wołowski, I. Richter (red.). *Spoleczne, prawne i administracyjne aspekty rozwoju kultury*. Gdańsk: Gdańska Szkoła Wyższa.
- Pilipiec, S. (2011). Kultura prawna a prawo obywatela do ochrony słusznego interesu. W: *Studia Iuridica Lublinensia, XV*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Stawecki, T., Winczorek, P. (2003). *Wstęp do prawoznawstwa*. Warszawa: C.H. Beck.
- Tokarczyk, R. (2000). Kultura prawa europejskiego. W: *Studia Europejskie nr 1*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.
- Wojnar, A. (2008). Współczesne ujęcie kultury. W: *Alma Mater nr 100*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Wołpiuk, W.J. (2014). Kultura prawna z perspektywy dystynkcji między cywilizacją a kulturą. W: A. Szmyt (red.). *Gdańskie Studia Prawnicze, tom XXXI. Studia ustrojowawcze. Księga jubileuszowa profesora Andrzeja Pullo*. Gdańsk: Uniwersytet Gdański.

The identity of the European legal culture

Abstract

The aim of the research is to present the identity of the European legal culture. For the purpose of the research, it was necessary to show a contemporary approach to culture and its concept. The legal culture was also presented and the culture of European law was presented.

Keywords: Europe, culture, law, identity.

